Martynas Mažvydas: pirmųjų lietuviškų knygų giesmės

Jūratė Trilupaitienė

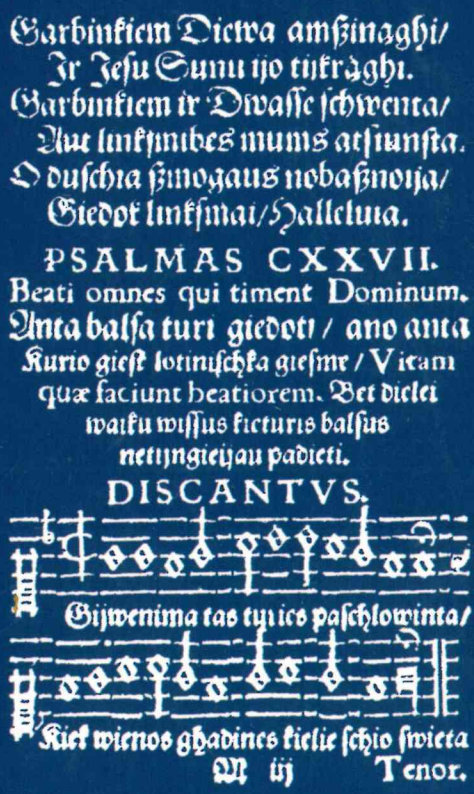
Garbinkiem Diewa amßinaghi/
Ir Jesu Sunu ijo tijkraghi.
Garbinkiem ir Dwasse schwenta/
Aut linkjmibes mums atsiunsta.
O duschia ßmogaus nobaßnoija/
Giedok linksmai/Halleluia.

PSALMAS CXXVII.

Beati omnes qui timent Dominum.
Anta balsa turi giedoti / ano anta
Kurio giest lotinischka giesme / Vitam
quæ faciunt beatiorem. Bet dielei
waiku wissus kieturis balsus
netijngieijau padieti.

DISCANTVS.

Gijwenima tas turies paschlowinta/

Kiek wienos ghadines kielie schio swieta

M iij Tenor.

MARTYNAS MAŽVYDAS: PIRMŲJŲ LIETUVIŠKŲ KNYGŲ GIESMĖS

Jūratė Trilupaitienė

„Broliai ir seserys, imkit mane ir skaitykit" – šiais žodžiais kaskart naujai prabyla *Catechismusa prasty szadei* pirmoji lietuviška knyga, 1547 metais išleista Karaliaučiuje[1], savo gyvastimi įrodžiusi, kad senosios Lietuvos kultūrinis palikimas nėra tik istorija. Šiandieną jau nesimokome iš šios knygos tikėjimo tiesų, nors jos ten aiškiai išdėstytos, nesimokome iš jos nei rašto, nei skaitymo, nebegiedame senųjų jos giesmių ir vadiname šį leidinį labai paprastai ir aiškiai – *Katekizmu*, nes ši knyga mokė ir moko svarbiausių būties dalykų – meilės savajam kraštui, gimtajai kalbai, istorinei atminčiai, mokslo šviesai. Joje telpa tai, ką suvokiame kaip tautos savitumą, jos kūrybinių galių tęstinumą.

Visą gyvenimą Mažvydą lydėjo giesmė, ir visą gyvenimą jis pats daug dirbo puoselėdamas ir skleisdamas giesmes tarp lietuvių.

Mažvydo laikais giesmių kūryba, jų vertimai buvo itin reikšmingas ir populiarus to laikotarpio literatūrinis muzikinis žanras. Biblijos, katekizmų vertimuose turėjo būti griežtai laikomasi originalo. Bet kokia interpretacija buvo eliminuota. Tuo tarpu giesmių religinė poezija, susiliejusi su muzikos menu, atvėrė erdves individualizuotai žodžio meninei raiškai. Tiek Mažojoje, tiek Didžiojoje Lietuvoje kūrėjai neatsiliko nuo šio iškilaus kūrybinio proceso, ir Lietuvos protestantiškoji muzika įsiliejo į bendrą europietiškosios muzikos raidą.

Mažvydo kūrybinį palikimą atidžiai nagrinėjo literatūros ir kultūros istorikai bei kalbininkai. Apie jo parengtų giesmių muzikinius aspektus šiek tiek yra rašę tik Teodoras Brazys, Zenonas Ivinskis, Jūratė Trilupaitienė, Dainora Pociūtė[2].

Skaitant ir apmąstant Mažvydo, drauge ir visų kitų lietuviškosios raštijos pradininkų darbus, pravartu atidžiau pažvelgti į tą audringą protestantiškosios muzikos raidą, įsiklausyti į pačias giesmes, jų paprastas, nesudėtingas, aiškias melodijas. Pati giesmė buvo tikėjimas, neatskiriama dvasinio gyvenimo dalis, ir giesmei Mažvydas paskyrė didžiąją savo prasmingo gyvenimo dalį.

Karaliaučius XVI amžiaus viduryje

Martynas Mažvydas Vaitkūnas (Vaitkaus sūnus) gimė apie 1510–1520 metus, kaip manoma, Žemaitijoje. Konkretesnių jo biografijos žinių turima nuo 1546 metų, kada Prūsijos kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis pakvietė jį į Karaliaučių kilniai misijai: Mažvydas privalėjo tęsti netikėtai 1545 metais mirusių kultūros ir mokslo veikėjų, lietuviškosios raštijos pradininkų Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio darbus.

Į Karaliaučių atvyko jau mokslų ragavęs vyras, nes įstojęs į universitetą nepaprastai greitai, per tris semestrus jį užbaigė (1548). Tuo pat metu besimokydamas parengė (o gal tik baigė rengti?) ir pirmą lietuvišką giesmynėlį, kuris 1547 metais buvo išspausdintas *Katekizme*. Baigęs mokslus bakalauro laipsniu, gavo kunigo šventinimus ir 1549-ųjų pavasarį išleido keleto giesmių rinkinėlį *Giesmė šv. Ambraziejaus bei šv. Augustino*. Netrukus, jam pačiam prašant, kunigaikštis Albrechtas paskyrė jį Ragainės (dabar Nemano) klebonu. Čia jis parengė ir 1559 metais Karaliaučiuje išleido *Forma krikštymo* ir leidinio pabaigoje esančios labai populiarios Martino Lutherio giesmės „Kristus Jordanop atėjo“ vertime akrostichu įrašė savo vardo lotyniškąją formą *Martynuss* ir vienintelį kartą lietuviškąją pavardės formą – *Maszvjdas*.

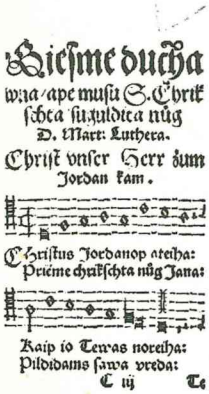
Giesmė ducha
wyra apie musu S. Christ
schta suzyldtea nůg
D. Mart: Luthera.
Christ vnser Herr ůum
Jordan kam.
Christus Jordanop ateiha:
Priieme chrikschta nůg Jana:
Kaip io Teiras noreiha:
Pildidams sawa vreda:

Giesmė „Kristus Jordanop atėjo“ iš *Forma krikštymo*. Karaliaučius, 1559

Ragainėje Mažvydas nugyveno visą likusį savo gyvenimą iki mirties – 1563 metų gegužės 21 dienos. Mažvydas daug dirbo ruošdamas stambiausią lietuvišką knygą *Giesmes Krikščioniškas*, bet jam nespėjus užbaigti šio darbo tai padarė jo pusbrolis Baltramiejus Vilentas, 1566 ir 1570 metais išleidęs Karaliaučiuje pirmąją ir antrąją šio giesmyno dalis

Giesmės krikščioniškos giedamos bažnyčiosu per Adventą ir Kalėdas ik Gramnyčių (I d.) ir *Giesmės krikščioniškos giedamos bažnyčiosu per Velykas ir Sekmines ik Advento* (II d.). *Giesmių krikščioniškų* tituliniuose lapuose nurodytas giesmių skirstymas pagal liturginių metų kalendorių neskirsto visų giesmyne esančių giesmių į šiuos aiškius griežtus chronologiškus laikotarpius, nes abiejose giesmyno dalyse yra daug kitų įvairių giesmių, kurios buvo giedamos per visus liturginius metus.

Gesmes Chrik-
sczoniskas gedomas Baß-
niczosu per Adventa ir Ka-
ledas ik Gram-
niczu.
Isch spaustas Karalau-
czui nůg Jona Daubmana
Metu Diewa
M.D.LXVI.

Giesmės krikščioniškos.
Karaliaučius, 1566

Martyno Mažvydo darbai – jo knygos. Į pirmąsias lietuviškų giesmių knygas jis su meile sudėjo skambančias giesmėje maldas, nes giesmė liuteronų tikėjime buvo tarsi malda, kurią giedojo visa bažnyčia.

Mažvydo knygos plačiai atkėlė lietuviams vartus į Vakarų Europos krikščioniškojo pasaulio muzikos meno lobyną – giesmes. Giesmė labai greitai ir lengvai krito į iš prigimties dainingą lietuvio širdį, guodė ir stiprino jį šio žemiškojo pasaulio vingiuose, o jos melodija, muzikinis tekstas dažnai turėjo labai aiškiai išsakytą prasmę ir mintį, kurią suprato visi tikintieji. Daugybė žmonių, nemokėdami skaityti, nepažindami muzikinio rašto, iš atminties giedojo šimtus giesmių.

Protestantiškos muzikos pradžia Lietuvoje – ne tik lietuviškos Mažvydo knygos, pradėtos spausdinti 1547 metais. Pradžia – tai ir tie dar neatskleisti darbai, kuriuos nelengvomis sąlygomis stengėsi nuveikti pirmieji liuteronybės platintojai ne tik Rytų Prūsijoje, bet ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Lietuviškų knygų gimimą paspartino reformacinis judėjimas ir tai, kad giesmė buvo labai tvirtas šio judėjimo ramstis. Martynas Lutheris, pradėjęs bažnytinę reformą ir skleisdamas naująjį tikėjimą, aiškiai suprato, kad giesmė padės žmonėms geriau suvokti Dievo žodį, juo labiau jei ji bus giedama gimtąja kalba. Ne be pagrindo vėliau kontrreformacijos ideologai, pasipriešinę Lutherio mokslui, pripažino, kad Lutheris nei savo raštais, nei pamokslais nepražudė tiek sielų, kiek jų pražudė savo giesmėmis.

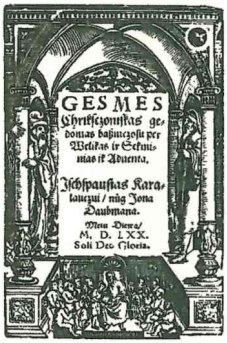
GESMES
Chrikſczoniſkas ge-
domas baßniczoſu per
Welikas ir Sekmi-
nias ik Adventa.
Iſchſpauſtas Kara-
lauczui / nůg Jona
Daubmana.
Metu Diewa/
M. D. LXX.
Soli Deo Gloria.

Giesmės krikščioniškos.
Karaliaučius, 1570

Katekizmas ir kitos pirmosios lietuviškos knygos neatsirado spontaniškai. Giesmių vertimai, atranka, jų melodijų mokymasis prasidėjo dar tada, kai iš Lietuvos jaunuoliai išvyko siekti mokslo į Vitenbergo, Frankfurto prie Oderio, Leipcigo ir kitus protestantiškuosius centrus. Ten jie susipažino su Lutherio mokslu. Ten jie klausėsi, mokėsi, giedojo naujas nežinomas ir jau girdėtas giesmes.

Naujojo tikėjimo skleidėjai Lietuvoje, daugiausia prisidėję prie lietuviškosios raštijos sukūrimo, turėjo galimybę tiesiogiai pajusti visą protestantiškosios muzikos raidos procesą. Rinkdami ir versdami giesmes į lietuvių kalbą, jie tikrai turėjo būti daugiau ar mažiau susipažinę su jomis ne tik klausydamiesi ar patys jas giedodami liturginėse apeigose drauge su vokiškų bendruomenių nariais, bet ir naudodamiesi vokiškais giesmynais.

Lutheris, pradėdamas bažnytinę reformą ir skelbdamas naująjį tikėjimą, drauge pradėjo keisti ir katalikiškųjų apeigų muziką. Jis suprato, kad bažnytinė muzika nėra tik priedas ar skambus ornamentas, pritaikytas liturginėms apeigoms. Jaunystėje įgijęs gerą muzikinį išsilavinimą, jis ryžtingai ir vaisingai panaudojo šiuos įgūdžius skelbdamas ir platindamas savo idėjas. Naujojo mokslo gyvybingumą Lutheris labai pranašiškai įžvelgė numatydamas, kad kaip tik muzika padės geriau žmonėms suprasti Dievo žodį. Drauge su didžiausiuoju pagalbininku muzikos srityje Johannu Waltheriu jis daug nuveikė kurdamas naujas bažnytinės muzikos tradicijas, kaupdamas giesmių, kurios turėjo būti giedamos bažnyčioje, namuose ir mokykloje, repertuarą. Svarbiausia buvo tai, kad pakito giedojimo pobūdis. Senojo lotyniškojo grigališkojo choralo apeigose labai sumažėjo ir buvo įvestas visos bendruomenės giedojimas gimtąja kalba.

Jau pirmose savo knygose Lutheris atkreipė dėmesį į apeigų muziką. 1523 metais išleistoje *Formula missae* buvo aptarta lotyniškųjų mišių struktūra ir nurodyta, kad į šias mišias reikia įterpti ir vokiškas giesmes. 1526 metais pasirodžiusiame veikale *Deutschen Messe und Ordnung des Gottes dienstes* Lutheris jau kur kas plačiau ir detaliau aptarė gimtosios kalbos vietą ir reikšmę apeigose.

Pradėjus plisti reformacijai, tuojau pat buvo pradėti ruošti ir leisti giesmynai. Pirmaisiais reformacijos dešimtmečiais buvo išleista per 200 giesmių knygų. Pirmąjį protestantiškąjį giesmyną *Achtliederbuch* 1524 metais išleido Niurnbergo spaustuvininkas Jobstas Gutknechtas.* Iš aštuonių šios knygos giesmių keturias sukūrė Lutheris, tris – Paulas Speratus.[3]

* *Achtliederbuch* (*Etlich Cristlich Lieder*) 1524 metais buvo išspausdinta Niurnberge, tačiau tituliniame lape nurodyta: „Wittenberg M.D.Xiiij".

Ir štai nuo šio pirmojo protestantiškojo giesmyno pasirodymo, nuo pirmųjų protestantiškų giesmių kūrėjų darbų nusidriekia gija į pirmąją lietuvišką knygą. Speratus, eidamas aukštas dvasininko pareigas, kaip ir Lutheris, daug dėmesio skyrė protestantiškajai muzikai. Jis artimai bendravo ir su pirmosios lietuviškos knygos bendraautoriumi Rapolioniu.[4] Tikėtina, kad aptarinėdami lietuviškojo tikėjimo tiesas, jie kalbėjosi apie giesmes ir giesmynus. Juo labiau kad Speratuso giesmės buvo verčiamos į lietuvių kalbą.

Tais pačiais 1524 metais Vitenberge buvo išspausdintas visų protestantiškųjų giesmynų tolesnei raidai svarbus *Geystlieches Gesangk Buchleyn*– pirmasis sistemiškai sutvarkytas giesmynas. Giesmyną parengė Waltheris, įžangą parašė Lutheris. Leidinyje buvo 38 vokiškos ir 5 lotyniškos daugiabalsės giesmės. Vienbalsį šio giesmyno variantą po dvejų metų išleido Hansas Lufftas Vitenberge, ir šis leidinys bene labiausiai atitiko vokiškojo kongregacinio giesmyno modelį. Kaip tik jame greičiausiai pirmą kartą buvo panaudotos kontrafaktūros, t.y. skirtingiems tekstams (skirtingoms giesmėms) pritaikoma ta pati melodija. Greitai šis principas įsigalėjo kuriant naujas giesmes ir ruošiant giesmynus. Tokios tradicijos laikėsi ir lietuviškų giesmynų sudarytojai. Minėtieji vokiški leidiniai greitai išpopuliarėjo ir tapo pagrindu vėlesniems protestantiškiesiems giesmynams.

Pirmųjų lietuviškų knygų rengėjams didelę įtaką darė Karaliaučiaus muzikinis gyvenimas ir Prūsijos hercogo Albrechto rūmų muzikinė aplinka. Ordino valstybės sekuliarizacija buvo susijusi su reformacija, ir tai tapo svarbia Prūsijos kultūrinio gyvenimo paskata. Pats hercogas iš pradžių daugiau linko į pasaulietinę kultūrą, tačiau ilgainiui vis labiau artėjo prie religinės kultūros reikalų.

Albrechto dėmesys protestantiškajai muzikai buvo ryškus jau 1525 metų pabaigoje, kai jis išleido įsaką, kuriame nurodė vokiškojo choralo išskirtinę funkciją bažnytinėse apeigose. Šioji nuostata buvo pakartota ir papildyta 1544 ir 1568 metais.[5]

Giesmynų leidyba Karaliaučiuje susirūpinta labai anksti. Jau 1527 metais hercogo spaustuvininkas Hansas Weinreichas išspausdino dvi giesmių knygas: *Etlich gesang dadurch Got ynn der gebenedeiten muter Christi* ir *Etliche newe verdeutsche...* Bet šiuose giesmynuose spaustuvininkas dėl ribotų techninių galimybių gaidų nepajėgė išspausdinti; į išspausdintas

tuščias linijas gaidos buvo įrašytos ranka. Šių rinkinių giesmės greitai išpopuliarėjo Baltijos jūros regione ir išsilaikė protestantiškųjų giesmių repertuare iki pat XVIII amžiaus.

Albrechto rūmų kapelmeisteriu dirbo garsusis giesmynų sudarytojas Hansas Kugelmannas, o po jo mirties darbą tęsė jo jaunesnysis brolis Paulas.

1546 metais Albertinos muzikos profesorius Thomas Horneris iš Egerio paruošė ir išleido muzikos teorijos darbą *De ratione componendi cantus*, su kuriuo daugiau ar mažiau turėjo būti susipažinę čia dirbę giesmynų sudarytojai ir leidėjai. Tai buvo pirmasis Karaliaučiaus leidinys su gaidomis, nes, kaip jau rašyta, į anksčiau minėtus du giesmynus gaidos buvo įrašytos ranka.

Karaliaučiuje dirbo ir garsusis Speratus, kurio giesmės buvo įtrauktos į pirmąjį anksčiau minėtąjį 1523–1524 metų liuteroniškąjį *Achtliederbuch* giesmyną.

Hercogas Albrechtas ne tik ieškojo ir rėmė giesmių kūrėjus, giesmynų sudarytojus ir spaustuvininkus, bet ir pats yra sukūręs giesmių. Savo potvarkiuose Albrechtas kreipė dėmesį į protestantiškų giesmių mokymą mokyklose tiek vokiečių, tiek lotynų kalbomis. Jis nurodė, kad bendruomenės nariai privalo naudotis giesmynais.[7] Pirmųjų lietuviškų knygų parengėjai įsiklausė į šiuos nurodymus.

Mažvydas ir kiti žinomi ir nežinomi lietuviškos raštijos veikėjai lietuviškų giesmynų leidybai buvo pasirengę. Jų kūrybiškumą liudija tai, kad jie nepasirinko lengviausio kelio, nevertė į lietuvių kalbą anksčiau leistų vokiškų, čekiškų ar lenkiškų giesmynų, o sudarė iš esmės naujus, originalius giesmynus, atrinkdami į juos giesmes iš daugelio šaltinių.

Be to, dalis protestantiškų giesmių į lietuvių kalbą buvo išverstos kur kas anksčiau, nei buvo išspausdinta pirmoji lietuviška knyga. Greta Mažvydo tuo pat metu dirbo ir kiti lietuviškosios raštijos pradininkai, kurie rūpinosi lietuviškomis giesmėmis. Štai Abraomas Kulvietis jau 1545 metais prieš mirtį prašė laidotuvėse giedoti jo išverstas į lietuvių kalbą psalmes.

Priversti pasitraukti iš Didžiosios Lietuvos, pirmieji lietuviškosios raštijos veikėjai prieš atvykdami į Karaliaučių turėjo būti sukaupę tam tikrą jau išverstų liuteroniškų giesmių repertuarą. Tikėtina, kad tos

giesmės galėjo būti panaudotos ruošiant pirmąsias lietuviškas knygas.

Protestantiškojo choralo šaltinis, jo pagrindas buvo tradicinis jau daugelį šimtmečių giedamas grigališkasis choralas. Tačiau iš didelės grigališkųjų giedojimų įvairovės giesmės buvo atrenkamos atsižvelgiant į jų melodikos ir tekstų ypatumus. Daugiausia buvo perimta himnų, kurie dėl savo konstruktyvios melodinės ir ritminės struktūros nuostabiai atitiko protestantiškosioms giesmėms keliamus tikslus: paprastumą, aiškumą, prieinamumą visai bendruomenei. Himnų eilėdarai būdinga tai, kad juos nesunkiai buvo galima versti į kitas kalbas, o melodinis populiarumas lėmė, kad daugelis himnų melodijų buvo pritaikytos ir kitoms, naujai kuriamoms giesmėms.

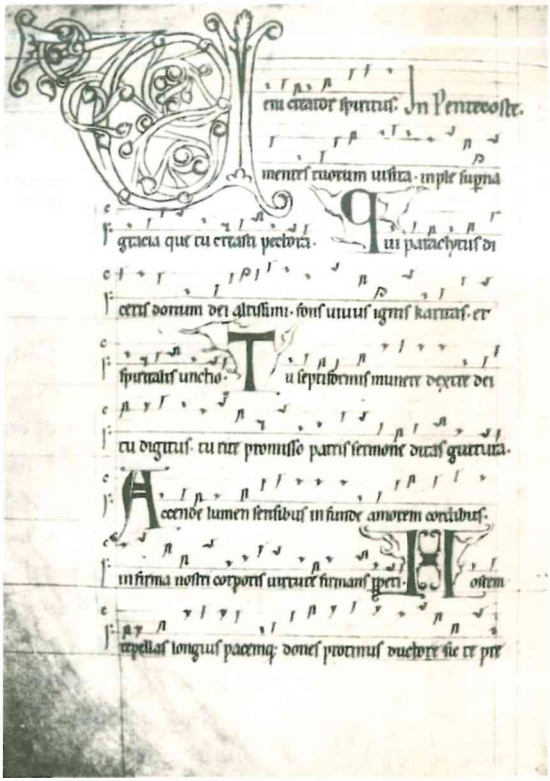

Himnas „Veni creator spiritus“ iš XVI a. gradualo

Kaip tik šie senieji populiariausi grigališkojo choralo himnai tapo labai svarbiomis liuteronų giesmėmis, tvirtai įėjo į liuteroniškųjų giesmių repertuarą. Įspūdingiausi buvo išversti į lietuvių kalbą ir išspausdinti Mažvydo knygose. Tai „Schwenta Dwase musump ateik (*Veni creator spiritus*) (46, 312)*, „Christau dena essi ir schwesibe“ (*Christe qui lux es et dies*) (77, 481), „Tawe Diewa garbinam“ (*Te Deum laudamus*) (82, 544), „Ateik atpirktoyau szmoniu“ (*Veni redemptor gentium*) (152), „Garbinkem graszei Jesu Christu“ (A solis ortu cardine) (177), „Skambek linksmai balse mana“ (*Pange lingua*) (369). Tuo tarpu grigališkojo choralo sekvencijos dėl savo melodijų įmantrumo ir sudėtingesnės teksto struktūros užėmė kur kas kuklesnę vietą protestantiškojo choralo repertuare. Iš tokių pasiskolintų sekvencijų populiariausiomis tapo „Grates nunc omnes“ (218) ir Velykinė sekvencija

* Skliaustuose nurodoma Mažvydo knygų puslapių numeracija iš leidinio: Mažvydas, *Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parengė J. Gerulis, Kaunas, 1922; arba Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai*, Vilnius, 1993.

„Victimae paschali laudes“ (254), plačiai paplito „Veni Sancte Spiritus“, kuri vėliau tapo Sekminių giesmės „Komm, Heiliger Geist, Herre Gott“ melodija (309). Šioji sekvencija ilgainiui buvo išplėtota, transformuota ir tapo imitacine medžiaga naujoms giesmėms.

Didelė dalis giesmių buvo perimta ir iš Brolių čekų (Bohemijos brolių) repertuaro. Didžiuma jų – garsiosios husitų giesmės, kurios pateko į Vokietiją ketvirtajame dešimtmetyje, Michaelui Weissui išvertus ir išleidus Brolių čekų giesmyną. Garsiausios ir plačiausiai paplitusios iš šių giesmių buvo „Kelesi Christus nug smercza“ (*Surrexit Christus hodie*) (250) ir „Jesus Christus ischgielbetas musus“ (*Jesus Christus unser neyland*) (75 ir 373).

Pats Mažvydo *Katekizmo* giesmynas sudaro atskirą, savarankišką knygos dalį. Jis palyginti labai nedidelis – tik vienuolika giesmių, iš kurių dešimt pateiktos su muzikiniu tekstu – natomis. Bet visos šios giesmės nėra tik *Katekizmo* priedas, o kaip tik labai svarbi ir reikšminga tikėjimo išpažinimo dalis.

Pirmasis *Katekizmo* giesmių vertimo šaltinius aptarė Christianas Stangas, nurodydamas, kad aštuonios *Katekizmo* giesmės buvo verstos iš kiek anksčiau, tais pat metais Karaliaučiuje išleisto lenkiško Jano Seklucjano giesmyno.[8] Šios norvegų mokslininko nuomonės laikomasi ir iki mūsų dienų.

Mažvydo *Katekizme* yra trys giesmės, kurios nesietinos su minėtu lenkiškuoju leidiniu. Tai Jurgio Zablockio išversta „O Diewe kurs dangui esi“ (54) ir yra vienintelė *Katekizmo* giesmė be natų. Kitos dvi giesmės – „Bernelis gimė mumus“ (72) ir „Christau Dena essi ir schwesibe“ (77) į lietuvių kalbą galėjo būti išverstos Rapolionio.[9]

Mažvydas, atrinkdamas giesmes į pirmąją lietuvišką knygą, aiškiai stengėsi pirmiausia pateikti paties Lutherio pertvarkytas, išverstas ar naujai sukurtas pagrindines naujojo tikėjimo giesmes. Paskutiniąją *Katekizmo* dalį „Pradestyse giessmes schwentas“, t.y. giesmyną, pradėjo katechetine giesme „Tas est Diewa prisakimas“ (40). Ši giesmė atkartoja tuos pačius Dešimt Dievo įsakymų, kuriuos Mažvydas pateikė prieš tai buvusioje *Katekizmo* dalyje, skirtoje, kaip jis rašo, paprastų žmonių mokymui, o giesmyne šie Dievo prisakymai yra „dėl bernelių mažųjų su nota senąja paguldyti“. O tos „notos“, t.y. melodijos, šaltinis iki šiol neaiškus. Galima tik numanyti, kad ji buvo paimta iš kokios nors

vokiškos mokykloms skirtos knygos, ir vaikai giedodami greičiau turėjo išmokti pagrindines tikėjimo tiesas. Toliau Mažvydas (skirtingai nei Seklucjanas) giesmyną pradėjo giesme „Papraschaim Schwentases dwases (43). Akivaizdu, kad jis sąmoningai pirmąja pasirinko tą pačią giesmę, kuria buvo pradedamas ir vienas pagrindinių, žymiausių protestantiškųjų giesmynų, Lutherio ir Walterio sudarytas *Geystliche gesangk Buchleyn*. Šios giesmės melodijos ištakos glūdi XIII amžiaus Romos katalikų giedojime. Liuteronų bažnyčiose tai buvo ypač svarbi giesmė, kurią tikintieji giedojo po Šventojo Rašto skaitymo.

Antroji giesmė „Schwenta Dwase musump ateik" (46) taip pat yra labai sena, kilusi iš VIII amžiaus grigališkosios himnodijos, kurią Lutheris į savo giesmynus įtraukė 1529 metais.

Iš Brolių čekų giesmyno 1539 metais Lutheris panaudojo vėliau labai paplitusią giesmės melodiją „Oratio Dominica", kuriai Mažvydas nurodė

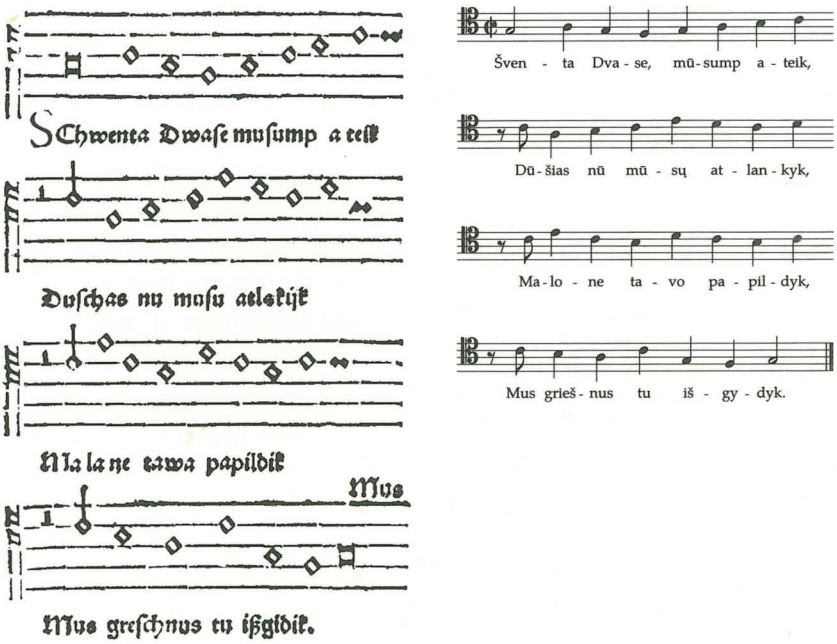

Giesmė „Schwenta Dwase musump ateik" iš Martyno Mažvydo *Katekizmo*. Karaliaučius, 1547. Ta pati giesmė dabartine rašyba

ir lotynišką bei vokišką šaltinį. Šios giesmės „Thiewe musu Danguiesis" (48) melodija buvo plačiai taikoma daugeliui kitų giesmių, taip pat ir kitai *Katekizmo* giesmei, Zablockio verstai „O Diewe kurss dangui essi" (54), pateikiamai be natų.

Tik 1540 metais į protestantiškuosius giesmynus pateko Karaliaučiaus pastoriaus Johanno Gramanno, sutvarkiusio tekstą, 102-oji psalmė „Liaupsink dusha mana pana" (59), kurios melodija buvo žinoma nuo XV amžiaus.

Penkiasdešimtoji, atgailos psalmė „Susimilk ant musu Diewe" (63) buvo išspausdinta 1524 metais Walterio parengtame Vitenbergo giesmyne.

Liuteronų bažnyčiose iškilmingai skambėjo ir skamba Lutherio *Credo* „Mes tikim ing wenagi Diewa" (68). Tai ypatinga giesmė – tikėjimo išpažinimas, – kurią, kilusią iš VII amžiaus lotyniškos himnodijos ir nuo XV amžiaus žinomos Vokietijoje, pertvarkė Walteris. Lutheris praplėtė jos tekstą, sukurdamas papildomus posmus, ir numatė šią giesmę skirti Šv. Trejybės garbei. Ši giesmė, giedama po pamokslo, tapo viena iškiliausių, pagrindinių giesmių, tvirtai įaugusi į visų tikinčiųjų širdis. Tai giesmė, kuri buvo išspausdinta ir Seklucjano giesmyne, tačiau be gaidų. Ir štai prie jos Mažvydas įrašė vienintelę *Katekizme* esančią pastabą, į kurią reikėtų labai atkreipti dėmesį: „Bet del zekeliu pate nota netigieiau pagulditi." Viena vertus, šis įrašas rodo ryšį su Seklucjano giesmynu, nes, kaip minėta, Seklucjanas ją išspausdino be natų, todėl galima manyti, kad buvo rimta priežastis, kodėl Mažvydas turėjo ją pats „paguldyti". Kita vertus, toks įrašas liudija, kad Mažvydui kitas giesmių gaidas, t.y. melodijas, paguldė bei daugiau ar mažiau prie jų darbavosi ir kiti asmenys, padėję jam ruošti giesmyną. Keistai atrodo ir noras pabrėžti, jog tai „Patrem Letuwiskai". Kodėl tai pažymėta?

Žinant, kad to meto Karaliaučiaus muzikos teoretiko ir būsimo diplomato Thomaso Hornerio muzikos traktatas *De ratione componendi cantus* buvo išspausdintas 1546 metais ir čia aptariamos 1547 metų Mažvydo ir Seklucjano knygos apskritai buvo pirmieji Karaliaučiaus gaidų leidiniai, ir tai, kad visus juos išspausdino kunigaikščio Albrechto spaustuvininkas Hansas Weinreichas, savaime verčia apmąstyti platesnį šių knygų tarpusavio ryšį.

Minėti Mažvydo giesmės prierašai ir kai kurie tų pačių giesmių melodijų skirtumai lenkiškame ir lietuviškame leidinyje leidžia daryti

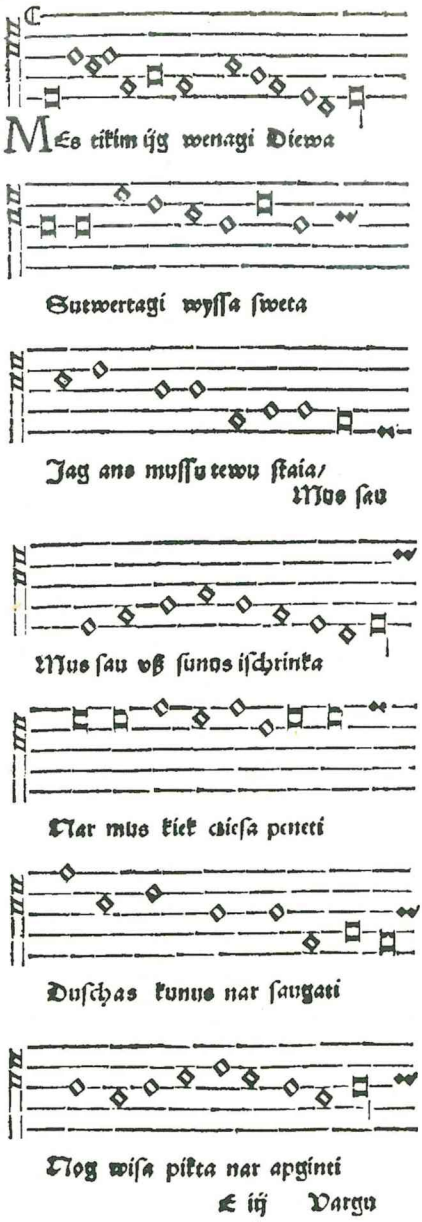

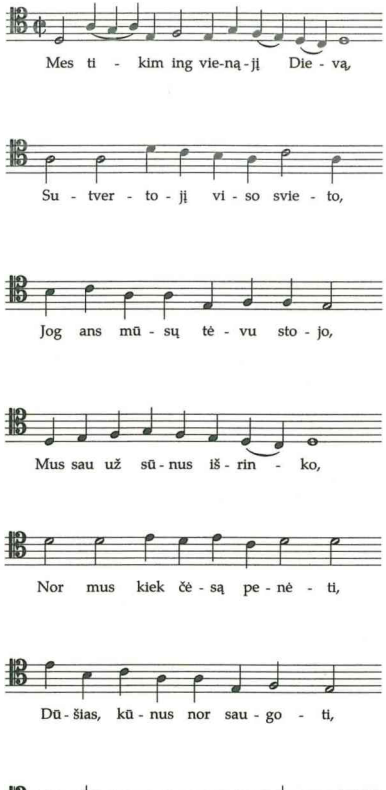

„Mes tikim ing wenagi Diewa“ iš Martyno Mažvydo *Katekizmo*. Karaliaučius, 1547.
Ta pati giesmė dabartine rašyba

prielaidą, kad lietuviško *Katekizmo* giesmynas spaudai Karaliaučiuje buvo ruošiamas lygia greta su Seklucjano leidiniu. Jei Mažvydas iš Seklucjano giesmyno tas aštuonias giesmes būtų tik išvertęs, jis neabejotinai būtų tiksliai perėmęs ir tų giesmių melodijas, jų muzikinį užrašymą. Be to, *Katekizme* apskritai nebuvo nurodyta giesmių autorystė, kaip tai kur ne kur buvo padaryta *Giesmėse Krikščioniškose*, todėl labai tikėtina, kad Mažvydas rengdamas giesmyną naudojosi seniau dar prieš pasirodant Seklucjano giesmynui išverstomis ir su natomis pateiktomis giesmėmis. Ir čia pirmą kartą spaudai ruošiamiems lietuviškiems giesmių tekstams sąmoningai galėjo būti pagal lenkiškas giesmes pritaikyta Prokrusto lova, tuo tarpu giesmių muzikiniam tekstui tokių „kietų" rėmų nereikėjo.

Iš senos XIV amžiaus lotyniškos giesmės kilusi, 1529 metais Vitenberge buvo išspausdinta naujojo tikėjimo ryški Kalėdinė giesmė, įtraukta ir į lietuvišką giesmynėlį „Bernelis gimė mumus" (72).

Populiariai Lutherio giesmei „Jesus Christus ischgielbetas musu" (75) liuteronų bažnyčiose buvo pritaikytos dvi skirtingos – vokiškos ir čekiškos kilmės melodijos. Vokietijoje ši giesmė daugiausia buvo girdima pagal vokiškąjį melodijos šaltinį. Tuo tarpu Mažvydas pasirinko čekiškąjį. Tai buvo viena ryškiausių, svarbiausių husitų giesmių, jų himnas ir tikėjimo išpažinimas, kurią husitai vadino „Jano Huso giesme". Liuteronų tikėjime ši giesmė tapo komunijos himnu.

Paskutinioji *Katekizmo* giesmė „Christau dena essi ir schwesibe" (77) galėjo būti išversta Rapolionio. Kilusią iš populiaraus labai seno VI amžiaus viduramžių lotyniško himno „Christe, qui lux es dies", Lutheris nuo 1529 metų įtraukė ją į protestantiškųjų giesmių repertuarą.

Kaip minėta, didelė dalis protestantiškųjų giesmių buvo perimtos iš katalikų lotyniškosios liturgijos, todėl tie lietuviai, kurie iš Didžiosios Lietuvos atvykę į Mažąją Lietuvą dar nemokėjo, nesuprato vokiško giesmių teksto, panašiai kaip savo darbo pradžioje vokiečių kalbos nemokėjęs Mažvydas, galėjo jį suvokti remdamiesi lotyniškais, o gal ir lenkiškais kai kurių katalikiškų giesmių prototipais. Ir tokias iš lotynų kalbos verstas giesmes jie galėjo mokėti kur kas anksčiau, dar nebūdami liuteronybės išpažintojai, o dalyvaudami katalikiškose apeigose Didžiosios Lietuvos bažnyčiose, kur nuo seno skambėjo lotyniškos grigališkojo choralo giesmės.

Iki šiol pakankamai neatskleistas Didžiosios Lietuvos kultūros veikėjų vaidmuo ir reikšmė pirmųjų lietuviškų knygų istorijoje. Mokslininkai vis plačiau ieško ir argumentuotai pagrindžia mintį, kad lietuviškosios raštijos ištakos slypėjo Didžiojoje Lietuvoje. Tą patį galima teigti gilinantis į protestantiškosios muzikos raidą Lietuvoje.

Jau pirmojoje XVI amžiaus pusėje Lietuvoje buvo žmonių, kurie ne tik prijautė Lutherio mokslui, bet ir mėgino jį viešai skelbti. Ryškiausias šio naujojo tikėjimo centras buvo Kulviečio 1539 metais įsteigta mokykla Vilniuje, kuri veikė vos trejus metus. O šiuo laikotarpiu liuteroniškoji Lietuvos reformacija buvo kur kas lietuviškesnė nei vėliau įsitvirtinęs kalvinizmas.[10]

Greičiausiai ne be „nuodėmės" buvo ir Žygimanto Augusto pamokslininkas Martynas Gallinius (Kurek), apie 1544–1546 metus dirbęs Vilniuje. Kaip ir Žygimantas Augustas, tuo metu jis buvo linkęs į liuteronizmą. Būdamas muzikas, turėjo šį bei tą nuveikti ir protestantiškosios muzikos baruose.

Šiandieną sunku apibrėžti, kaip plačiai buvo pasklidę Mažvydo giesmynai, kur jie buvo naudojami, kiek jų pasiekė Didžiąją Lietuvą, kuriai labai reikėjo lietuviškų giesmių. Tuo metu bent kiek ryškesnio antagonizmo ar skirtumų tarp liuteroniškųjų ir kalviniškųjų giesmynų nebuvo. Buvo atsisakoma tik atskirų giesmių. Giesmynai nebuvo tokie dogmatiški kaip katekizmai. Dažnai tos pačios giesmės skirtinguose giesmynuose, skirtinguose regionuose plito savais, mažiau ar daugiau besiskiriančiais melodijų variantais, notacijos ypatumais.

Lyginant Mažvydo *Katekizmo* giesmes su vėliau išleistais Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje protestantiškaisiais giesmynais reikšminga yra tai, kad visos Mažvydo *Katekizmo* giesmės, išskyrus pirmąją katechetinę giesmę „Tas est Diewa prisakimas", buvo išspausdintos ir XVI amžiaus LDK giesmynuose.

Tuo metu, kai buvo ruošiami pirmieji LDK giesmynai, protestantiškųjų giesmių buvo jau tiek daug, kad to negalėtume laikyti vien atsitiktinumu. Be to, kaip minėta, jeigu Mažvydas arba LDK giesmynų sudarytojai būtų atskiras giesmes vertę ar ėmę tik iš kiek anksčiau 1547 metais išleisto Karaliaučiuje lenkiškojo Seklucjano giesmyno, jie drauge su literatūriniu tekstu būtų panaudoję ir tą patį muzikinį giesmių tekstą, t.y. taip pat tiksliai perrašę ir giesmių melodijas. Tačiau tais pat 1547

Mikalojus Radvila Juodasis (1516–1565)

metais pasirodžiusiuose Seklucjano ir Mažvydo giesmynuose yra giesmių, kurių melodijos ar notacija, nors ir nesmarkiai, bet skiriasi (43, 46, 48, 63, 75). O kai kurios iš jų yra artimesnės ar net tapačios LDK giesmynų muzikinei medžiagai. Vadinasi, lietuviškojo *Katekizmo* giesmių šaltinio reikėtų ieškoti kur kas plačiau tarp daugelio kitų to meto giesmių knygų, kurios taip pat turėjo būti žinomos ir LDK.

Chronologiškai Mažvydo *Katekizmą* ir pirmuosius LDK giesmynus skiria nemaža laiko atkarpa. Žinant, kad LDK giesmynus Vilniuje rengė daug žmonių ir pirmieji jų buvo parengti bei išleisti 1558 ir 1563 metais Mikalojaus Radvilos Juodojo pastangomis[11], melodijų sutapimas yra reikšmingas faktas. Visai įtikėtina, kad į LDK giesmynus, kaip ir į Mažvydo *Katekizmą*, giesmių melodijos pateko iš to paties, bendro šaltinio. Beje, LDK kalvinai į savo giesmynus įtraukė ir vieną gražiausių, iškiliausių liuteroniškų giesmių – jų himną, garsiąją Lutherio giesmę „Macznus apgintas musu Diewas)“ (Ein feste Burg ist unser Gott), kurią Mažvydas taip charakterizavo: „Anta labai gražaus ir linksma balsa ape apginima Bažničias“ (394).

„Macznus apgintas musu Diewas“ iš Martyno Mažvydo *Giesmės krikščioniškos*. Karaliaučius, 1570

Ir důt milaschirdingai idant ſtepi-
mas ghrieku nedauksintu karoghi-
me. Betaig tawa ſuſſimilimas te-
dauksinaſſi ant muſſu ghrieſchnu-
tiju ſmoniju. Per tawa wienatighi
ſunu wieſchpati muſu Jeſu Chri-
ſtu/ Amen.

Pſalmas XLVI.

Deus noſter refugium & virtus, etc.
anta labai graßaus ir linę-
ſma balſa ape apginima
Baßniczias.

Ein feſte Burg iſt vnſer Gott.

Macznus apgintos muſu Diewas/ Ir
Padeſt mums mijlei warguſu / Ku-
K v apgi-

apgijnimas ſtijpras/
rie pule ant muſſu / Senas pikts-
neprietelius / Troſche nor regijmai/
Maczna kijtraſti zdrodiy ghis greitai/
Anta ſwieta ijem nier ligaus.
Maczij muſſu neiſchgalieſim /
Tůjau nes mes praßuſim / Kar-
tjau vß mus wiras macnas/ Kurs
nůg

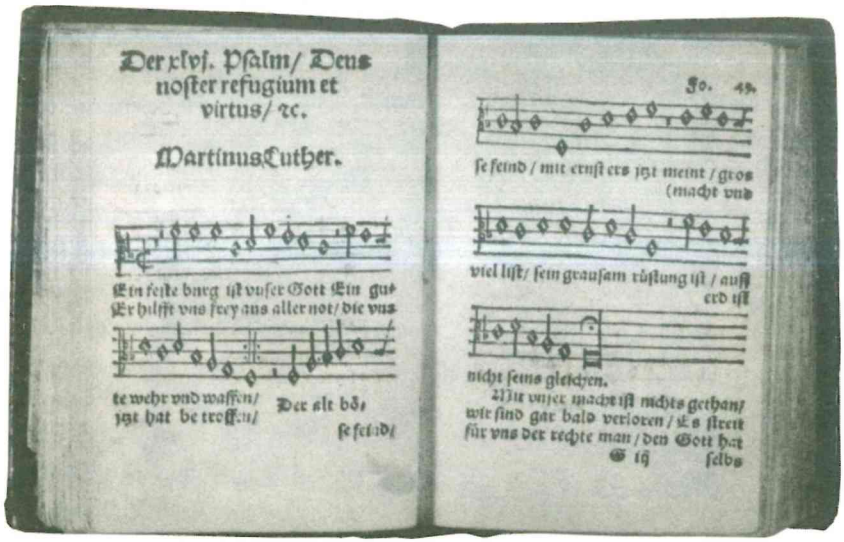

„Ein feste Burg ist unser Gott“ iš 1533 metų vokiško giesmyno

Panašiai pasielgė ir Mažosios Lietuvos giesmynų sudarytojai, liuteroniškuose giesmynuose panaudoję husitų himno melodiją ir pritaikę jai liuteronišką tekstą (75).

Kultūrinio gyvenimo bendrumai tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos neapsiribojo vien bendruomenės narių giedamomis protestantiškomis giesmėmis. XVI amžiaus viduryje muzikiniai ryšiai buvo palaikomi tarp Vilniuje dirbusių profesionalių kompozitorių ir Prūsijos kunigaikščio Albrechto. Kunigaikštis domėjosi Vilniuje dirbusiais kompozitoriais.

Mikalojaus Radvilos kompozitorius Ciprijonas Bazilikas (Basilicus), kūręs tik protestantiškas giesmes, apie 1560 metus išsiuntė į Karaliaučių kunigaikščiui Albrechtui savo giesmių, už kurias kunigaikštis jam atsidėkojo.[12] Baziliko giesmių iš 1558 metų Brastos giesmyno buvo atspausdinta ir Karaliaučiaus lenkiškuosiuose leidiniuose.[13]

Į Karaliaučių Bazilikas siuntė tik protestantiškas giesmes, kitokių kūrinių jis nekūrė. Jo kompozicijos nebuvo labai išradingos, nes jam stigo muzikinio išprusimo. Muziko karjerą jis pradėjo ir baigė dirbdamas tik pas Mikalojų Radvilą Juodąjį. Ir šį darbą dirbo labai neilgai. Vargu ar kunigaikščiui Albrechtui būtų rūpėję ne itin aukšto lygio kūriniai, jei tai nebūtų buvusios naujos, nežinomos protestantiškos giesmės. Tiek

Brastos giesmyno fragmentas. 1558

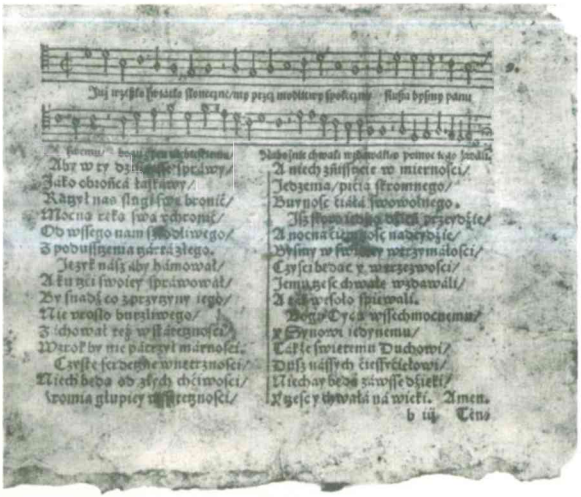

XVI amžiaus vargonų pozityvas

Baziliko, tiek ir kito garsaus pas Mikalojų Radvilą dirbusio Vaclovo Šamotuliečio (Schamotulinus), kurių pirmosios naujo tikėjimo giesmės buvo išspausdintos 1558 metais *Brastos* giesmyne, kūryboje galima aiškiai įžvelgti protestantiškam choralui būdingų muzikinės kalbos elementų.

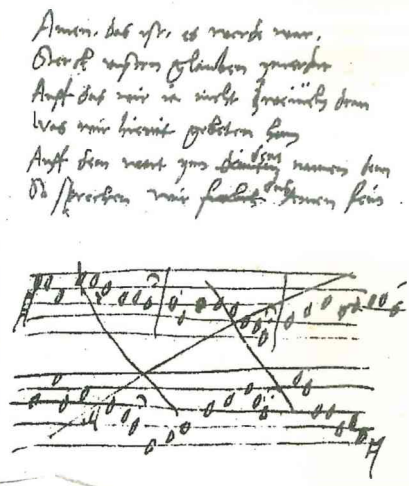

Martyno Lutherio rankraščio fragmentas

Mažvydo knygų giesmės brangios ne tik todėl, kad jos drauge ir pirmosios lietuviškos knygos. Šios giesmės mums liudija ir lietuviškosios mokyklos pirmuosius ryžtingus žingsnius. Mažvydas, ruošdamas giesmes, rūpinosi jaunimo švietimu, siekė, kad lietuviška mokykla neapsiribotų lietuviško rašto ir tikėjimo tiesų mokymu, bet ir plačiau pravertų duris į mokslo pasaulį. Mažvydas lietuvišką mokyklą kreipė europinio universalizmo keliu. Ir tai jis darė ne vien *Katekizme* paskelbęs „Mokslą skaitymo ir rašto, bet ir giesmes berneliams jauniems naujai suguldytas". Greta giesmių, kurias giedojo visa bažnyčia, visa bendruomenė, buvo ir giesmių, skirtų tik mokyklų žekeliams (mokiniams).

Tuo metu, kai Mažvydas rengė giesmių knygas, vokiškose liuteroniškosiose mokyklose gyvavo Lutherio švietėjiška nuostata, skelbianti, kad vaikus privalu mokyti ne tik kalbų ar istorijos, bet ir giedojimo bei muzikos. Pramokę giesmių mokyklose, mokiniai apeigų metu privalėjo padėti kunigui mokant šias giesmes ir visą bendruomenę. Mokiniai mokėsi giedoti ne tik vienbalses, bet ir daugiabalses giesmes, jie turėjo išmanyti elementarius muzikos teorijos pagrindus. Be to, siekiant, kad mokiniams lengviau būtų prieinami universalūs lotyniški Vakarų Europos universitetai, giedant buvo mokomasi ir lotynų kalbos. Todėl vyko atvirkštinis procesas: reformacijos pradžioje iš lotynų į vokiečių kalbą išverstos giesmės buvo pradėtos versti iš vokiečių į lotynų kalbą.

Didesnėse, stipriose vokiškose liuteroniškose bažnyčiose lotyniškas ir vokiškas giesmes giedojo mokinių ir profesionalūs chorai, skambėjo nesudėtingas keturbalsis protestantiškas choralas ir aukšto profesionalumo reikalaujantys vokalinės polifonijos kūriniai, pamažu didėjo vargonininko vaidmuo, vėliau, XVII amžiuje, atsivėrė plačios galimybės jų choralinėms improvizacijoms.

Lietuviškosios bendruomenės, lietuviškosios bažnyčios toli gražu negalėjo prilygti stipriems vokiečių bažnytiniams centrams. Tačiau visa, kas vyko ten, nesvetima buvo lietuviškosios raštijos veikėjams. Mažvydas kaip šviesią viziją matė stiprią lietuvišką mokyklą.

Jis savo knygose stengėsi aprėpti, sutapatinti ir tarpusavyje suderinti bažnytines giesmes bei giesmes, kurias giedojo visa bendruomenė, lotyniškas liturginio giedojimo dalis, perimtas iš Romos katalikų, kurias giedojo kunigas, ir giesmes, skirtas mokykloms. Kiek ir kaip pastarųjų giesmių buvo mokoma, kiek jos buvo giedamos ir paplitusios lietuviškose mokyklose – atskira tema, kurią dar reikia tyrinėti. Netgi vokiškų giesmynų, kurių buvo leidžiama daug ir dažnai, tiražai buvo per maži ir leidiniai per brangūs, kad jais galėtų laisvai naudotis bendruomenės nariai. Todėl giesmių itin uoliai mokiniai buvo mokomi mokyklose dar ir todėl, kad išmokę privalėjo jas giedoti apeigų metu, taip padėdami kunigams ir mokydami visą bendruomenę naujų giesmių. Tai žinojo ir Mažvydas, didelį dėmesį skyręs vaikų mokymui.

Keturbalsė giesmė „Gijwenima tas turies paschlowinta“ iš *Giesmės krikščioniškos*. Karaliaučius, 1570

Mokyklinių giesmių repertuarą atspindi Mažvydo prierašai prie giesmių „Bet dėl bernelių mažųjų su nota senaja paguldziau“ (40), „Bet dėl žekelių pats notą netingėjau paguldyti“ (68), „Bet dėl vaikų visus keturis balsus netingėjau padėti“ (422). Mažvydas, aišku, galvojo apie vaikų mokymą. Jo rūpestis toli gražu nebuvo vien tik parengti ir išleisti lietuviškus giesmynus. Beje, tokių pastabų nerasime lenkiškuose giesmynuose, kuriais, kai kurių tyrinėtojų nuomone, galėjo sekti Mažvydas. Negalime pamiršti, kad Mažvydas galvojo ir apie Didžiąją Lietuvą. Tad ir kyla mintis – ar nebus dalis Mažvydo giesmyno giesmių pradėta kaupti ir versti galvojant ne tik apie Rytų Prūsijos lietuviškąsias mokyklas, o dar Kulviečio laikais Vilniuje? Ir šie, ką tik minėtieji, ir kiti Mažvydo prierašai yra labai informatyvūs, nes knygos parengėjas tarsi primygtinai nurodo, kad pats, o ne kas nors kitas gaidas giesmėms „padėjo“, t.y. užrašė. Kaip jau buvo minėta, iš to seka, kad didelę dalį giesmių, prie kurių „pats nebus natų pridėjęs“, Mažvydas bus gavęs jau paruoštas, t.y. galbūt išverstas ir su gaidomis.

Mažvydo dėmesį mokyklai liudija ir vienintelė jo knygose esanti keturbalsė giesmė „Gyvenimas tas turės pašlovintą“ (422), kurią jis įrašė su prierašu „Bet dielei waiku wissus kieturis balsus netingieijau padieti“. Taip, jis tik dėl vaikų, dėl mokinių įrašė visus keturis giesmės balsus. Taip jis skatino giedoti mokinius daugiabalses giesmes. Jam tai buvo labai svarbu. O ši jo pateiktoji giesmė protestantiškųjų giesmių jūroje – ypatinga. Tai viena populiariausių to meto specialiai mokykloms skirtų giesmių, kuri buvo naudojama mokant vaikus lotyniškosios eilėdaros. Kiekvieną giesmės lotyniško teksto eilutę sudaro 11 skiemenų: dešimt trumpų ir paskutinis ilgas. Šis principas buvo išlaikytas ir lietuviškajame vertime. Pirmą kartą giesmė, pritaikyta keturbalsiam giedojimui, buvo išspausdinta ne kur kitur, o 1546 metų lotynų kalbos gramatikoje,[14] tuo pačiu pavadinimu, kuris nurodytas ir Mažvydo knygoje „Vitam quae faciunt beatiorem“. Tokia pat keturbalse melodija protestantiškuosiuose kraštuose buvo giedamas ir kitas lotyniškas tekstas – „Gaudete, gaudete, Christus est natus“.[15]

Giesmės struktūra – jos balsovada, *nota contra notam* kontrapunktas, atitinkantis protestantiškojo choralo principus (visuose balsuose tos pačios vienodos ritminės vertės) – dėl savo aiškumo, paprastumo labai tiko lotynų kalbos mokymuisi įvairaus lygio mokyklose. Pagrindinė,

Giesmė „Vitam quae faciunt beatiorem“ iš 1546 metų Spangenbergo lotynų kalbos gramatikos

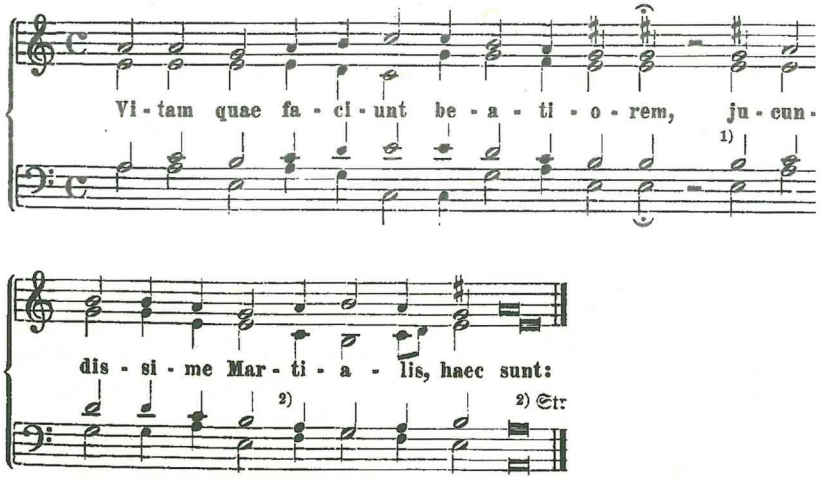

t.y. *cantus firmus*, melodija yra sena. Ji buvo spausdinama daugelyje giesmynų, jai pritaikyti įvairūs tekstai.[16] Ne kartą ją harmonizavo žymūs vokiečių kompozitoriai: Liudwigas Sénflas, B. Gefius, Matas Praetorius.[17] Argi Mažvydas šią giesmę perrašytų keturiems balsams, jeigu nebūtų galvojęs apie mokinius, jeigu ji nebūtų jiems reikalinga? Vargu.

Vokietijoje didaktiniais tikslais buvo spausdinamos ir dvibalsės giesmės, kurias dažniausiai giedojo mokiniai. Tokią vienintelę dvibalsę, paralelėmis tercijų slinktimis sukomponuotą giesmę, randame ir Mažvydo giesmyne. Tai Ulricho Merkucecijaus Lutherio giesmės, kuri pirmą kartą buvo išspausdinta 1524 metais, vertimas „Jesus Christus sunus Diewa“ (269). Kadangi, kaip minėta, tokios dvibalsės giesmės dažniausiai buvo skirtos mokiniams, tad jos vertėjas į lietuvių kalbą, apie kurį iki šiol žinių nerasta, greičiausiai buvo vaikų mokytojas.

Vaikelių giesme „Isch dangaus ateinu aukschta“ (183) Mažvydo buvo įvardytas ir vienas iš dviejų garsiausių Lutherio choralų.

Mažvydo dėmesys mokyklai matyti ir kitokio pobūdžio nuorodose. Antroje *Giesmių krikščioniškų* dalyje daug dėmesio skiriama giedojimo vietos ir tvarkos apeigose aprašymams. Ten taip pat daug kalbama apie mokyklą. Ne kartą pabrėžiama, kad dėl žekelių reikia giedoti lotyniškai, o dėl žmonių – lietuviškai (498, 501).

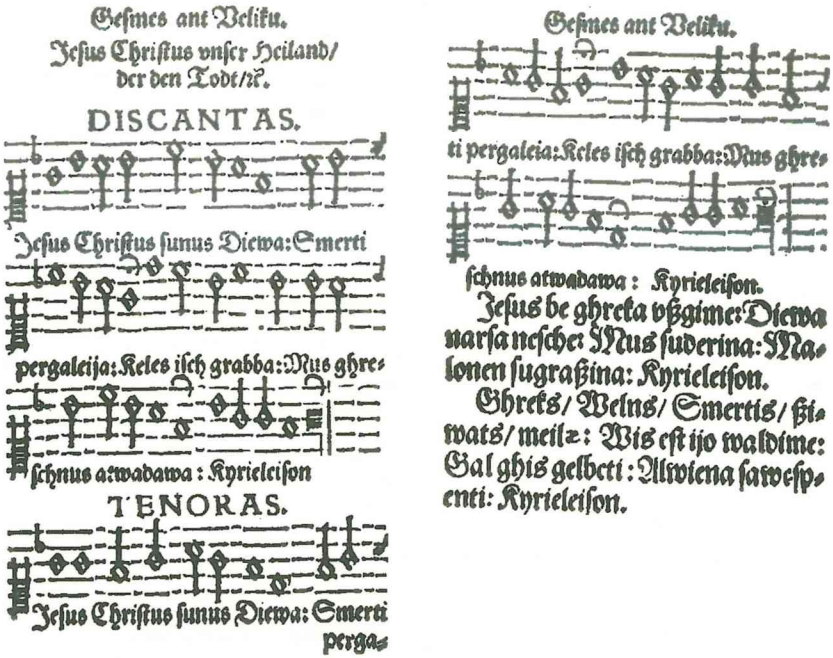

Dvibalsė giesmė „Jesus Christus sunus Diewa“ iš *Giesmės krikščioniškos*. Karaliaučius, 1570

Visos šios nuorodos rodo bendrą to meto vokiškose liuteroniškosiose mokyklose gyvavusią tendenciją – stiprinti lotynų kalbos mokymą.

Sprendžiant iš prierašų ir nuorodų, jų vietos bendrame giesmyno ir protestantiškosios muzikos kontekste, tokie giedojimo tvarkos per apeigas nurodymai galėjo būti iš vokiškų leidinių paruošti paties Mažvydo. O tokių giesmių, kurios iš vokiečių kalbos buvo verčiamos į lotynų kalbą ir galėjo būti panaudotos mokyklos reikmėms, Mažvydo giesmyne rasime ne vieną. Pavyzdžiui, „Dies et laetitie – Der tag der ist so freuden reich“ (72), „Puer natus in Bethlehem“ (193), „In natali Domini – Da Christus geboren war“ (203), „Resonet in laudibus – Joseph, lieber Joseph mein“ (206). Mažvydas prie šių giesmių visur nurodo jų lotyniškąjį šaltinį. Apie lotynų kalbos svarbą mokiniams liudija ir nuorodos Mažvydo knygose, kad dėl žmonių galima giedoti lietuviškai, o žekeliai (jei jų yra) gali giedoti lotyniškai (495, 197, 198, 500, 501).

Mažvydo nurodyta giedojimo tvarka ir svarba pamaldų ceremoniale buvo aktuali nuo pat protestantiškųjų mišių atsiskyrimo nuo katalikiškųjų. Tokie klausimai kaip giedojimo tvarka per apeigas, mokinių dalyvavimas, jų mokymas lotynų kalbos ir lotyniškų giesmių turėjo dominti ir Mažosios, ir Didžiosios Lietuvos bendruomenes.

Giesmėse krikščioniškose daugelis nuorodų nukreipia į lotyniškus bei vokiškus giesmių šaltinius, ir tik keletas į lenkiškus. Akivaizdu, kad giesmyno rengėjams nerūpėjo nurodyti lenkiškus šaltinius. O štai lotyniškus paminėti buvo svarbu, nes kai kurias giesmes reikėjo susirasti ir giedoti iš kitų lotyniškų giesmynų, – „Psalmus lotyniškus giedok iš psalteriaus lotyniško" (495).

Giesmės krikščioniškos praplečia įprastines giesmynų ribas, nes jose apstu giesmių ir apeigų tvarkos nurodymų, kitų, tik dvasiškiams žinotinų dalykų. Lygiuojamasi į tokius reikalavimus ir apeigų ceremonialą, kurie buvo pasiekiami tik didelių miestų bažnyčioms, turinčioms profesionalius ir mokinių chorus bei vargonininką.

Iš paskutinėje *Giesmių krikščioniškų* dalyje skelbiamų mišių tvarkos aprašymo (490–502) ir kitų giesmyne esančių pastabų panašu, kad ir lietuviškose bendruomenėse buvo priartėta prie tam tikro Vokietijoje įsitvirtinusio *quodlibetica* mišių tipo, kai į lotyniškąją mišių liturgiją buvo įterpiamos vokiškos giesmės. Šiuo atveju – lietuviškos. Tokios mišios buvo paplitusios stipriausiose, didžiausiose protestantų bažnyčiose, kuriose skambėjo ne tik bendruomenės atliekamos giesmės, bet ir žymiausiųjų to meto kompozitorių sudėtingos vokalinės polifoninės kompozicijos, nekreipiant didesnio dėmesio, kokiai konfesijai priklausė jų kūrėjai – katalikų ar protestantų.

Muzikinės mišių dalys daug priklausė nuo kunigų. Vokietijoje XVI amžiuje buvo daugybė bandymų ir pastangų vienaip ar kitaip tvarkyti mišių ceremonialą ir giedojimą jose. Protestantiškuose kraštuose, kaip ir pačioje Vokietijoje, vis dėlto nenusistovėjo vieningas giedojimas ir giesmių repertuaras. Kai kuriose Vokietijos dalyse, ypač pietinėje, įsivyravo naujoji mišių tvarka. Tuo tarpu kai kur lotyniškoji mišių tvarka buvo išlaikyta net iki XVIII amžiaus.

Mažosios Lietuvos bendruomenėse, sprendžiant iš *Giesmių krikščioniškųjų* struktūros, daugiau buvo laikomasi Šiaurės Vokietijos tradicijų. Šiaurės Vokietijoje didesni pokyčiai vyko rytinėse ir vakarinėse pamal-

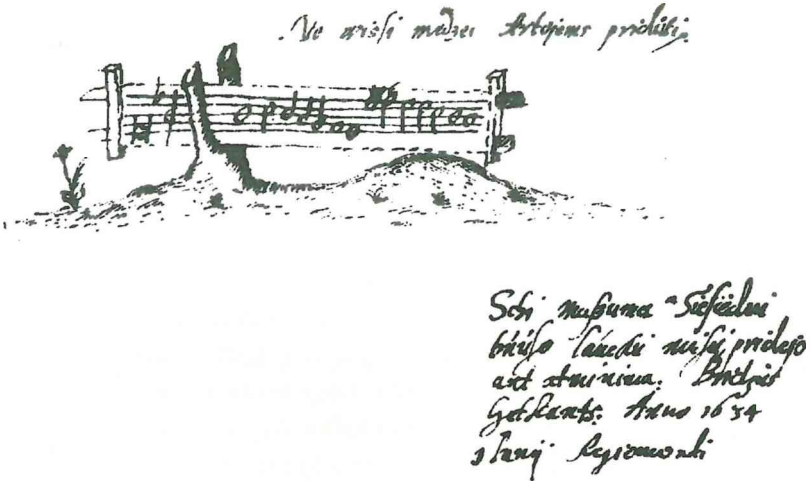

Liaudies dainos fragmentas. 1634 metų Bridžiaus Getkanto įrašas

dose nei pačiose mišiose. Tai atsispindi Mažvydo *Giesmėse krikščioniškose* (494 ir 498). Rytinės ir vakarinės pamaldos prasidėdavo antifona. Įvadinę antifoną galėjo atlikti choras, giedodamas motetą, arba pastorius, giedodamas giesmę. Kai kurias giesmes choras galėjo giedoti lotyniškai, po to jos galėjo būti bendruomenės atkartojamos vokiškai. Sekmadieniais ir kitų švenčių metu pakaitomis būdavo giedami himnai lotynų ir vokiečių kalbomis. Šioji tvarka visada galėjo būti vienaip ar kitaip varijuojama, nelygu esamos sąlygos ar atlikimo galimybės.

Mažvydas, sekdamas Lutheriu ir aprašydamas giedojimo tvarką ir vietą mišiose, taip pat nurodė derinti lietuviškas ir lotyniškas giesmes.

Pirmųjų Mažosios Lietuvos giesmynų įtaka akivaizdi visiems vėliau išleistiems lietuviškiems giesmynams tiek Rytų Prūsijoje, tiek ir Didžiojoje Lietuvoje. Tačiau, atidžiau pažvelgus į Mažvydo giesmynų melodijų vingius, matyti dar viena netikėta gija, vedanti prie pirmojo lietuvių liaudies dainos užrašymo. Tai Mažvydo vaikaičio Bridžiaus Gedkanto 1634 metais į Ch. Ragnetanaus albumą įrašyta dainos atkarpa[18], apie kurią Jadvyga Čiurlionytė rašė, jog šis pirmasis liaudies dainos užrašymas, nors ir atspindi liaudies dainas Prūsijoje, tačiau melodija jau gerokai skiriasi nuo tikrųjų senovinių liaudies melodijų.[19] Šitos dainos teksto „Ne visi medžiai artojams priduoti“ nerasime Mažvydo ar vėlesniuose lietuviškuose giesmynuose. Tačiau jos melodija yra sukomponuota iš kelių atskirų protestantiškų giesmių frazių, paimtų iš Mažvydo

giesmyno.[20] Galima numanyti, kad pamario lietuviai savaip pertvarkydavo protestantiškąjį choralą, tai yra girdėtas jo intonacijas panaudodavo liaudies kūryboje. Nežinomi tokių liaudies dainų ar giesmių kūrėjai puikiai pažinojo protestantiškąsias giesmes, jų melodiką. Jų giesmės ar dainos buvo kuriamos tuo pačiu principu, kurį plačiai naudojo tikrojo liuteroniškojo choralo kūrėjai.

Bet šis pirmasis liaudies dainos užrašymas yra unikalus tuo, kad suderino naują pasaulietinį liaudišką tekstą ir protestantiškojo choralo melodiką. Tai savotiškas protestantiškosios ir liaudiškos giesmės hibridas.

Nuo Mažvydo laikų pakito senoji lietuvių kalba, išnyko ryškūs lokaliniai tarmių skirtumai, užmarštin nugrimzdo daugel žodžių ir posakių, susiformavo bendrinė lietuvių kalba. Bėgant amžiams keitėsi ir giesmių melodijos. Įsigalėjo tų pačių melodijų variantiškumas. Padaugėjo populiariausių melodijų kontrafaktūrų, buvo sukurta ir iš kitur perimta daugybė naujų melodijų.

Ilgainiui liuteronų giesmės, tarsi Mažosios Lietuvos pamario smiltelės, nusigludino, prisitaikė prie lietuviškos aplinkos. Kelis amžius čia giedotas liuteroniškasis choralas sulietuviškėjo, pakito ir naujai suskambo jau kaip liaudiška giesmė. Tik nepakito pati giesmių dvasia, visada palaikiusi ir stiprinusi žmonių Tikėjimą, Meilę ir Viltį. Sklaidydami *Katekizmo* lapus, įsiklausę į Mažvydo kadais giedotas giesmes, jų sunkiai besuprantamus žodžius ir skaidrias melodijas, stengdamiesi pajausti autentišką *Katekizmo* ir *Giesmių krikščioniškų* skambesį, būsime trumpai paviešėję įstabioje protėvių žemėje, tiek daug davusioje Lietuvos kultūrai, apie kurią mums šiandien byloja Mažvydo giesmės.

[1] Catechismusa prasty szadei, Makslas skaitima raschtas yr giesmes del krikszzianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas Karaliauczui VIII dena Meneses sausia, Metu uzgimima Diewa. M.D. XLVII.

[2] Teodoras Brazys, „Mažvydo giesmių kilmė ir jų santykis su lietuvių tautos muzika", *Soter*, 1924, nr. 1; Zenonas Ivinskis, „Kirchengesang in Litauen im XVI–XVII. Jahrhundert", in *Sonderdruck aus Commentationes balticae*, 1953, nr. 1, p. 69–106; Юрате Трилупайтене, *Протестантская музыка в Литве (вторая половина XVI–первая половина XVII в.)*, автореферат диссертации... Вильнюс, 1988; Dainora Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, Vilnius, 1995.

[3] F. Blume, *Protestant Church Music History*, New York, 1974, p. 46.

[4] Juozas Tumelis, „Stanislovas Rapolionis ir jo laikai", in *Stanislovas Rapolionis*, Vilnius, 1986, p. 23, 50 ir kt.
[5] P.G. Thielen, *Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Prußen*, Gottingen, 1953, p. 88.
[6] Ibid, p. 88–89.
[7] J. Muller-Blattau, *Zwei Konigsberger Gesangbucher von 1527*, Kassel, 1933.
[8] Jan Seklucjan, *Pieśni duchowne a nabożne*, Królewiec, 1547.
[9] Zigmas Zinkevičius, „Stanislovo Rapolionio lietuviškų tekstų kalba", in *Stanislovas Rapolionis*, Vilnius, 1986, p. 145–146.
[10] Juozas Tumelis, op. cit., p. 27.
[11] *Pieśni chwal boskich* išleistas 1558 metais Brastoje. Giesmyne buvo lenkiškos ir lotyniškos vienbalsės ir daugiabalsės giesmės, sukurtos Mikalojaus Radvilos Juodojo rūmų kompozitorių Ciprijono Baziliko ir Vaclovo Šamotuliečio (leidinys žuvęs); *Katechizm albo krótkie w jedno miejsce zebranie wiary i powinności chrześcijańskiej... w Nieświezu w 1563 r.* (Leidinys saugomas Uppsalos universiteto bibliotekoje.)
[12] Z. Sweykowski, „Cyprian Basylik", in Cyprijan Bazylik, *Piesni na 4 głosowy chór mieszany a cappella*. WDMP XXXIV.
[13] R. Mazurkiewicz, *O Melodiach Kancjonalow Jana Seklucjana z 1547 i 1559 roku*, Krakow, 1967.
[14] Joh. Spangenberg, *Gramaticae latinae partes... in usum iuuentutis Northu Sianae congestae...* 1546.
[15] *Piae Cantiones*, Gryphisunaldiae [Greifswald], 1582, fascimile Helsinki, 1982, p. 229–230.
[16] J. Bahn, *Die Melodien der deutschen evangelischen Kirchenlieder*, Gutersloh, 1889, p. 8.
[17] G.R. Woodward, „Preface", in *Piae Cantiones... 1582*, London, 1910.
[18] Lietuvos MA bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 15 (303)–431 Philotheca Christiani Otteri.
[19] Jadvyga Čiurlionytė, *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius, 1969, p. 313.
[20] Jūratė Trilupaitienė, „Apie pirmąjį lietuvių liaudies dainos užrašymą", *Muzika*, 1986, nr. 6.

Darbas paruoštas Kultūros ir meno institute

Knygos leidimą parėmė
Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų
sukakties minėjimo valstybinė komisija

I viršelyje Keturbalsė giesmė iš Martyno Mažvydo *Giesmės krikščioniškos*, II dalies. Karaliaučius. 1570

IV viršelyje Antifona „Dwasse schwenta ateiki" iš Martyno Mažvydo *Giesmės krikščioniškos*, II dalies. Karaliaučius. 1570

Apipavidalino Eugenijus Karpavičius

© Jūratė Trilupaitienė, 1998
© Baltos lankos, 1998

ISBN 9986-861-77-2

SL 014. Leidykla „Baltos lankos", Mėsinių 4, 2001 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius
Užsakymas 1102